

Önöntők a XV. századi Sopronban

Az önművesség a későközépkori kézműves ágak között a kiemelkedő, megbecsült mesterségek közé tartozott, készítményeik gazdag választéka a tehetősebb polgárok háztartásában a jóval drágább asztali nemesfém edényeket pótolta a mindennapi használatban. Az öntárgyak állandó kereslete (sérülékenyséjük miatt rövid életűek voltak, de újra beolvasztásuk könnyű volt) e jellegzetesen városi iparág művelői, az önöntők (rég magyar nevük önkorsógyártó: 1510; kannagyártó: 1509; ném. Zinngiesser, Kannengiesser; lat. cantrifusor) számára jó kereseti lehetőséget biztosított. Általában a tehetősebb polgárok körébe tartoztak; Budán, Pozsonyban, Bécsben a középkor végén háztulajdonosként említik őket a források.

Ennek ellenére a középkori magyarországi kézművesség feldolgozásában szerepük talán a legmostohább, aminek több oka is van. Egyrészt az írásos források zömének pusztulása tette nálunk kilátástalan feladatnak középkori történetük biztos alapon nyugvó bemutatását, de az emléktárgyak, a középkori öntárgyak is megsemmisültek az említett folytonos újrabeolvasztás miatt. A középkori Magyarország területéről a gyűjteményekben alig néhány későközépkori önedény maradt meg (és a világháború során ezekből is elpusztult több darab).¹ Így érthető, hogy egy-két ritka régi öntárgy megemlézése mellett irodalmunk is csak a XVI. századtól kezdve számol a magyarországi önművességgel.² A soproni Levéltár egyedülálló, már kiadásra került anyaga szerencsénkre sokat segít a város középkori művességének, az egyes iparágak számarányának és vagyoni helyzetük különbségeinek felderítésében. Ráadásul ez a kép több vonatkozásában nagyon is eltérő a középkori kézművességről általában vallott megállapításoktól.³ Így például nem igazolódik az azonos iparágban dolgozó mesterek csoportos, egy-egy utcában tömörülő műhelyeiről elképzelt (bár sok városban igazolható) szokás. Néhány mesterség esetében Sopronban nem találjuk meg azt a többenél kiemelkedőbb, vagyoni (és társadalmi) helyzetet sem, ami pedig a legtöbb középkori városban ezekre jellemző; így például az ötvösök, késagyártók, kardcsiszárok mestereinél a XV. században.⁴

¹ Holl I.: Zinn im spätmittelalterlichen Ungarn. ActaArchHung 39. (1987) 313—335. — Teil II.: ActaArchHung (sajtó alatt). A középkori Magyarország területéről ismert, hazai műhelyekből (Buda, Kolozsvár) származó illetve külföldi műhelyekből (Boroszló, Neisse, Bécs, Salzburg, Nürnberg) importált önedények feldolgozása. A régi gyűjtemények anyaga (ezekből több darab azóta elpusztult, illetve eltűnt), valamint új ásatások leletei a XIV—XV. század közepe közötti időszakból.

² Weiner P.: Zinngiessermarken in Ungarn. 16—19. Jh. Budapest 1978., Németh G.: Felső-Magyarország önművessége a XVI—XVII. században. Művészettörténeti Értesítő 30. (1981) 171—187; már részletesen tárgyalja a XV—XVI. századokat is írásos adatok nyomán. A bemutatott tárgyak csak a XVII. századból származnak.

³ Holl I.: Középkori városi élet — városi építészet. ArchÉrt 116 (1989) 52—76. — Ebben részletesen tárgyaltam e kérdést is, több középkori város adatai alapján; Sopron esetében 12 mesterség rövid áttekintése vagyoni helyzetük, számarányuk és valószínűsíthető lakóhelyük említésével (utóbbi több pontatlansággal).

⁴ U. o. 69—74. — A késesekről részletesen: Holl I.: A későközépkori késes mesterség. ArchÉrt 122 (sajtó alatt).

A soproni ónöntő mesterek

Nem tudjuk, hogy e mesterség mikor jelent meg a városban; az első, 1379. évi összeírás csak a háztulajdonosokat nevezi meg, de a viszonylag sokféle már ekkor is említett iparág jelenléte miatt feltételezhetjük, ónöntő (mint bérlakó) is volt. Az első⁵ biztos név Simon (*Simon zingisser*), aki a Külváros II. negyedében a külső részen lakik 1424—1426 között; háztulajdonos és két bérlakója is van; 2 fontdénár adót fizet (Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Oklevéltár II/2. k. 324, 352.), tehát a kézművesek középrétegéhez tartozott, bár nem volt szőlője. (Míg a bérlő Stephel kovácsnak volt.) Lehetséges, hogy Simon azonos avval a név nélkül említett ónöntővel, aki az 1426. évi kimutatásban szerepel, a városnak előlegzett kölcsönök feljegyzésében: „Item I tal. Winner den. von dem zingisser aus der Neunstat.” (Házi i. m. II/2. k. 343., a továbbiakban csak a kötet- és lapszámot közöljük.) Valószínűsíti az azonosítást, hogy utóbbit is a Külváros II. negyedében írták fel, ahol Simon is ezeit adózott. Eszerint mesterünk Bécsújhelyről átköltözve telepedett itt meg. Az 1429. évi adójegyzék csak a Belvárosra maradt meg, ebben nem szerepel ónmíves.

A következő Erhard (*Erharten zingisser*) akiről 1432—1441 közötti adatok többször szólnak. Ő ugyanis a város tűzmestere is, bár így csak 1439—1441-ben nevezik (*puchsenmaister*). De az első előforduló adata 1432-ben arról a borraalóról szól, amit a várostól a „nagy ágyú” belövéséért – azaz kipróbálásáért kap, a külvárosi Halászkapu előtt. De ugyanez évben az Előkapu tornyán is végez a város számára munkát (II/3. k. 5,9.). 1439-ben a városnak fazekakat rendel puskaporhoz, ez is tűzmesteri munkájához tartozott (II/3. k. 159—160.), ekkor mesternek nevezik. Az 1440. évi adójegyzék szerint a Belvárosban a Szt. György utcában lakik bérlőként, a templom melletti sarokházban⁶ (II/3. k. 215), adómentes, ami nyilván tűzmesteri állásával járt. 1441-ben tűzmesterként heti 80 dénárt kap,⁷ bár két évvel korábban ezért 150 dénárt fizettek (II/3. k. 181, 329.). — Az a gyakorlat, hogy a tűzmester eredeti foglalkozása ónmíves vagy rézöntő is lehetett, esetleg harangöntő, a szakmák rokonságából adódott más városokban is. (Az újkori ónöntők mesterjegyében a gyakran ábrázolt kannán kívül harang és ágyúcső látható: Pozsony, Bécs.) 1442-ben név nélkül ugyanabban a házban szerepel a „zingisser”, mint ahol előzőleg is bérlő, ezért személyével azonosíthatjuk (II/3. k. 356.).

1452-ben Vencel (*Wenczl czingisser vmb salyter...* II/3. k. 387.) neve tűnik fel a városi számadásokban; salétromért fizetnek neki (de ugyanekkor mások szerepelnek

⁵ A már kiadott forrásokból tárgykörünk szempontjából a legjobban a városi adójegyzékek használhatók fel. Sajnos több évtizedből ezek nem maradtak ránk, s így a kapott kép hiányos. Így a XV. sz. elején, 1443—1453 között, 1469—1487 között, 1490 utáni évek esetében csak feltételezhetjük további mesterek itteni tevékenységét. Így a felsorolt öt mesteren kívül valószínűleg még három személlyel többen dolgoztak e században. A hiányok miatt többjükről azt sem tudjuk, egész életüket a városban töltötték-e, esetleg máshová költözve dolgoztak tovább?

⁶ A topográfiai lokalizálást, mint említett más munkáimban is, az adójegyzékek neveinek sorrendje alapján próbáltam megadni. Ez több esetben is pontatlan lehet, hisz ma még csak kevés támponttal rendelkezünk (ezeket Mollay K. rögzítette háztörténeti-családtörténeti feldolgozásaiban), ezekhez próbáltam igazodni. Tévedésekre vezethet például, ha ugyanazon a háztelken két tulajdonos lakott, a házat megosztva; ez csak a családtörténeti adatok feldolgozásával tisztázódik. További hibalehetőséget jelent, hogy több mai telekbeépítés már nem igazodik a későközépkori telekbeosztáshoz. A rekonstruált városlaprajzom (az 1979-ben adott kisebb javítása) néhány telkénél szaggatott vonal jelzi a feltételezett régi beosztást.

⁷ Ez időben már két tűzmestert tart a város. — A fegyverkezés, védelmi építkezés adatainak részletes feldolgozása Holl I.: *Feuerwaffen und Stadtmauern*. ActaArchHung 33 (1981) 201-243. — A másik tűzmestert többször máshonnan fogadták fel.

már tűzmesterként). Az adójegyzékek szerint 1457—1468 között a Belvárosban lakik Hanns Joachim (egyidőben polgármester) házában, mint bérlő. Ez a Fő tértől D-re fekvő második ház lehet (mai Fő tér 3.), melyben rajta kívül más szegény kézműves bérlő is előfordul. Vencelnek kezdetben 12—10 solidus (360—300 dénár) adója volt, tehát ő is a középréteghez tartozott; házat ugyan nem tudott venni, de az 1458. évi ingatlanösszeírás szerint három helyen egy-egy 1/8-os szőlője volt, és 1459-ben vagyonát 10 fontdénárra becsülték. (II/4. k. 53, 59, 76, 127, 149.) Két év múlva a mellette fekvő házban szerepel, mint bérlő (u. itt egy késes is), majd ismét Joachim házában találjuk 1463—1468 között. Mestersége nem lehetett tartósan jövedelmező, hisz 1463-ban vagyonát már csak a felére becsülték, és kereseti adója 20 dénár (1464-ben megint 80 dénár). Az utolsó években már nem fizetett adót, és vagyona sem szerepel, az utolsó két összeírásban még a nevét is elhagyták. (II/4. k. 163, 194, 209, 231, 283, 299, 312.)⁸ Másféle adatok hiányában nehéz eldöntenünk, hogy a kimutatható 17 évi itteni működése során 1461-től anyagi romlása hogyan történt, de ezt nem tarthatjuk mestersége közvetlen következményének. 1461-ben ugyanis a város egész lakosságának összesített adója, majd fele csak az 1458. évinek,⁹ tehát az elszegényedés nagyon sokaknál kimutatható. Ez nyilván együtt járt a kézművesek többségénél bevételük elapadásával, s a kevésbé vagyonosaknál az elszegényedéssel.

A század utolsó két évtizedében már két önöntőmester dolgozott a városban. Ulrik (*Ulrich czingiesser*) a közölt forrásokban 1484—1498. között mutatható ki. Valószínű, hogy már korábban is itt volt, hiszen 1484. januárjában az Új utcában vesz házat (Telekkönyv Nr. 66)¹⁰, ebben lakik 1489-ig. 1488-ban 1 forint adót fizet és posztónyíró bérlője is van; 1489-ben csak 1/2 forint az adója (már nincs bérlője. II/4. k. 395, 409.). Ez év decemberében viszont már a Belső Külváros IV. negyedében adózik a 3. helyen (1 ort adó: 1/4 fl), ugyanitt lakik 1490-ben is (ekkori megjelölés szerint ez Benusch úr háza, aki a Belvárosban lakik), azonos adóval. (II/5. k. 7, 30.) A további évek adatai sajnos hiányosak, csak azt tudjuk, hogy 1498-ban még élt (ekkor kevés téglát vesz a várostól) és 1505-ben már özvegyét említik. (II/5. k. 85, 173.) Elszegényedésére utalhat, hogy az 1495. évi adójegyzékben nem is szerepel neve.

A másik egyidejűleg dolgozó mester Mihály (*Michel czingiesser*), akit 1488—1496 közötti években követhetünk az adóösszeírásokban. Az első három évben a Belvárosban a Sópiaclak táján lakik; valószínűleg saját házában, hisz az első két évben még viszonylag jelentős adót fizet (2 1/2 forint). Kezdetben még két bérlakója is volt. De 1489 decemberében már kevesebb az adója (5 ort: 1 1/4 fl), 1490-ben még csökken (1 fl), tehát helyzete romlott. (II/4. k. 393, 395, 407. II/5. k. 10, 21, 23.) Következő éveiről nem tudunk, az 1495. évi összeíráskor már másutt lakik (sógorával együtt) az Új utca közepe táján. Most is 1 fl adót fizet (II/5. k. 46.). A következő évben szőlőjét említik (Telekkönyv. Nr. 912.); talán ő az az önöntő, aki borát ez évben a II. negyedben tárolja (II/5. k. 71.). — 1492-ben korábbi házat említik a haszonbérek felsorolásában, ezt már

⁸ Nem tudjuk, hogy az 1454. évi adójegyzékben özvegy Traismaurenné házában (Joachim háza mellett) név nélkül szereplő önműves egy másik személy, vagy ugyancsak Vencel (II/4. k. 18.4 solidus adóval)? A közelség miatt őt hisszük itt.

⁹ Az adójegyzékek összesített táblázatát lásd a II/4. k. előszavában. Házi J. itt az általános vagyonvesztést az 1441—1463 közötti, a III. Frigyesnek elzálogosított város gazdasági romlásának tulajdonítja. Ez főleg a 60-as évek elején szembetűnő és valóban 1466-tól javulás állt be. Mint példánkból látható, ez már nem segített mindenkinek.

¹⁰ *Mollay K.*: Első telekkönyv / Erstes Grundbuch (Sopron, 1993.) Nr. 22. szerint 1488-ban is ugyanezt a házat jelölik meg szomszédosként. — Keltezetlen végrendeletben felesége hagy rá szőlőt: II/6. 263.

más fizeti a városnak (II/5. k. 20.); bár neve nem szerepel, a szomszédok alapján azonosítható.

Az adatokat áttekintve és összehasonlítva néhány más kézművességgel (szándékosan figyelmen kívül hagyva az egészen eltérő adottságúakat — például a ruházati ipart, vagy a kovácsokat), levonhatunk néhány érdekes tanulságot. Talán a legfeltűnőbb az, hogy miközben Sopronban a kézművesek létszáma a XV. sz. második felében erősen csökken¹¹ — már 1459-ben is, de 1489-ben méginkább — az önöntő mesterségben 1 főről kettőre nő. Ez ugyan nem nagy létszám, de a mesterség termelékenysége miatt (az öntés viszonylag kevés időt igényelt és a kész formákkal a sorozatgyártás könnyű volt; a nyersanyag jó részét maguk a vásárlók szállították újraöntésre vitt régi edényeikkel) jelentős vevőkört tudott kiszolgálni. Csak a nagy központokban találunk nagyobb számú ilyen mestert — s ezek exportra, távolabbi kereskedelemre is dolgoztak —, a közepes nagyságú városokban nem voltak sokan, a kisebbekben néhol egészen hiányoztak.¹² Sopron tehát polgárságával (hozzávéve piackörzetének nemeseit) megfelelő vásárló létszámot jelentett az egész század folyamán.

Feltűnő az is, hogy a nagyjából hasonló létszámú ötvösmesterrrel szemben (a század elején 1—1, közepe után 2 fő), akik ekkor¹³ nem tudtak házat venni, az önöntők zömmel háztulajdonosok, mégpedig a Belvárosban. Igaz viszont, hogy ez nem volt tartós: a vagyoni helyzetüket a kereset elmaradása gyorsan ronthatta. Volt ugyan olyan, aki a szokásoknak megfelelően szőlőbirtokkal próbálta helyzetét javítani, de ez kicsisége miatt legfeljebb saját borszükségletét elégíthette ki. A század közepén itt dolgozó Vencel csak bérlakáshoz jut, és ezt is változtatni kényszerül — ami más kézműveseknél is gyakori Sopronban.¹⁴ Egyiküknek sem volt lehetősége, hogy a város gazdag vezető rétegébe kerüljön, bár a belvárosi ház vétele volt ehhez az első lépcsőfok. Itteni elhelyezkedésük inkább vevőköriük polgári életformájához történő igazodás, ahogy az ötvösmesterekénél is tapasztaltuk.

A mesterség termékei

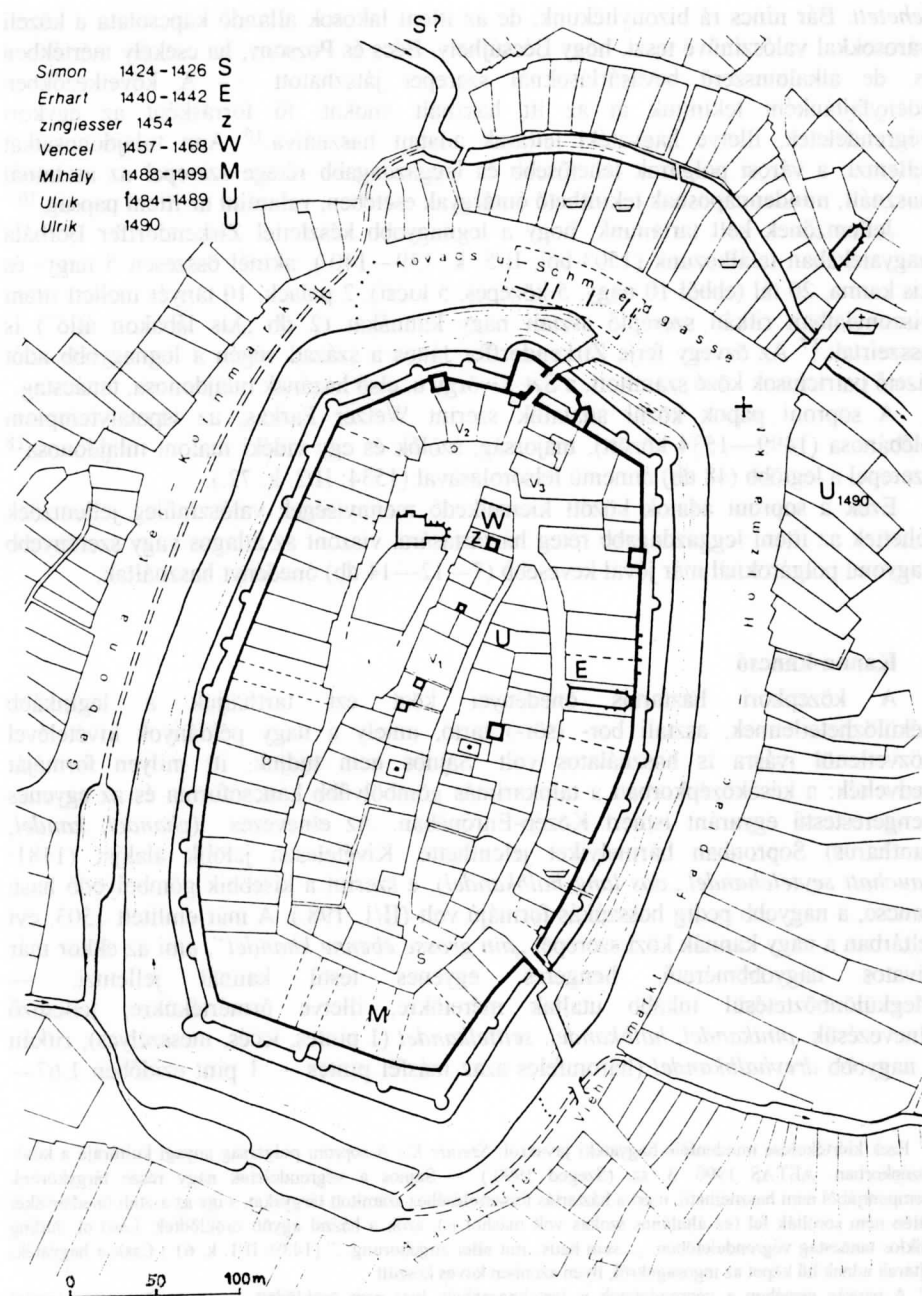
Bizonyítható helyi készítésű ónedényekkel csak az újkorból rendelkezünk, de a feljegyzésekben szereplő XV. századi *öntárgyak zöme a helybéli mesterek készítménye*

¹¹ Szűcs J.: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest, 1955. 126. Itt a városi kézművesek számának gyarapodása, majd fokozatos csökkenése 1459-től 1489-ig. A továbbiakban Sopron helyzetét a szerző nem tekinti egyedülállónak, csak egy országosan kimutatható tendencia élesebben jelentkező példájának: a gazdasági szerkezet megváltozásának.

¹² Még a XVIII. sz. első felében is, amikor ez a mesterség virágkorát éli, Sopronban egyidőben csak két önöntő dolgozott, bár már céhük is volt. Az egész XVIII. sz.-ból 10 név ismert mesterjegyeikkel együtt. Csatka E.: A régi soproni önöntők. Történetírás. I. (1937) 24—33. — Bécsben, ahol céhük már a XV. sz. kezdetén ismert, a század első feléből 35 mester, a második feléből 22 név szerint adatolt (összesen 57). Egyidőben legalább 9—12 mester dolgozhatott. Mais A.: Die Zinngießer Wiens. Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien. 14 (1958) 7—46. Pozsonyban 1511—1544 között 9 önöntő mester jegye ismert. Vallasek A. Stredoveka kolkovana keramika. Študijské Zvesti 18 (1970) 271.

¹³ Holl, ArchÉrt i. m. 69. — Itt kell kiemelni, hogy a XV. századi helyzetet nem lehet a XVI. századra is érvényesnek tartani; a Ny-i országrészben a politikai-gazdasági helyzet akkor már más volt. Sopronban például növekszik a szőlő- és szántótulajdonosok száma. A XVI. sz. első felében Ágoston ötvös házat említik (I/6. k. 319. és Telekkönyv Nr. 360: 1515-ben); Scharrer István ötvös házat az Új utcában 1550-ben veszik meg (Telekkönyv Nr. 878.).

¹⁴ A gyakori lakásváltoztatásról: Holl, ArchÉrt. i. m. és Mollay K., SSz. 48 (1994) 266—302. — a legkülönbözőbb kézművesek esetében. Magam ezt a vagyoni helyzet bizonytalanságával magyaráztam.

1. kép. Sopron, Belváros: önöntő mesterek lakóhelyei

lehetett. Bár nincs rá bizonyítékunk, de az itteni lakosok állandó kapcsolata a közeli városokkal valószínűvé teszi, hogy Bécsújhely, Bécs és Pozsony, ha csekély mértékben is, de alkalomszerű bevásárlásoknál szerepet játszhatott. — A következőkben edényfajtánként tekintjük át az itt használt ónokat, fő forrásként az egykori végrendeletek, illetve hagyatéki leltárak adatait használva.¹⁵ Ami tulajdonosaikat jellemzi: a városi polgárok tehetősebb és leggazdagabb rétege szerepel az asztalnál használt, mindennaposnak tekinthető óntárgyak esetében, valamint az itteni papság.¹⁶

Jellemzőnek kell tartanunk, hogy a legnagyobb készlettel Zirkendorffer Borbála hagyatékában találkozunk (1503-ból, II/5. k. 139—140.), akinél összesen 5 nagy- és kis kanna, 20 tál (ebből 10 nagy, 5 közepes, 5 kicsi), 2 palack, 10 tányér mellett itteni viszonylatban ritkán szereplő asztali nagy kannákat (2 db „kis lábakon álló”) is összeírtak.¹⁷ Az özvegy férje Zirkendorffer János a század végén a legnagyobb adót fizető patriciusok közé számított, a Szt. György u. első házának tulajdonosa, tanácstag.

A soproni papok közül adataink szerint Wetzer Farkas, az ispotálytemplom plébánosa (1499—1534 között), majorság, szőlők és egy vidéki malom tulajdonosa¹⁸ szerepel a legtöbb (48 db) őnnemű felsorolásával (1534: II/2. k. 72.).

Ezek a soproni adatok között kiemelkedő mennyiségek valószínűleg jellemzőek lehetnek az itteni leggazdagabb réteg háztartására, viszont az átlagos vagy szerényebb vagyonú polgároknál már jóval kevesebb (7—12—14 db) ónedényt használtak.

Kanna-kancsó

A középkori háztartás ónedényei közt ezt tarthatjuk a leginkább nélkülözhetetlennek, asztali bor- (sör-) tartó, amely a nagy példányok kivételével közvetlenül ivásra is használatos volt. Sajnos nem tudjuk, itt milyen formáját kedvelték: a későközépkorban a talpkarimás gömbölyűbb kancsóforma és az egyenes hengerestestű egyaránt ismert Közép-Európában. Az elnevezés (*chandel, kandel, cantharus*) Sopronban bármelyiket jelenthette. Kivételesen jelölik alakját (1481: *pauchatt seytelchandel...das lang halbkandel*), e szerint a kisebbik gömbölyű hasú kancsó, a nagyobb pedig hosszúkás formájú volt (II/1. 198.). A már említett 1503. évi leltárban a nagy kannák közt szerepel „ain grosse ebenne khandel”, ami az ekkor már divatos nagyobb méretű, hengeres, egyenes testű kannát jellemzi. — Megkülönböztetésül inkább utaltak méretükre, illetve űrmértékükre; jellemző elnevezésük: *pintkandel, halbkandel, seittelkandel* (1 pintes, iccés, messzelyes); ritkán a nagyobb *dreyhalbkandel* (háromfeles azaz másfél pintes — 1 pint ezidőben 1,67—

¹⁵ Ezek kiértékelése mindenféle hagyatéki javakról: Szende K.: A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban. AETAS 1990. 3. sz. (Szeged 1990.) — Sajnos a végrendeletek nagy része tárgykörünk szempontjából nem használható, mert a háztartás felszereléséhez számított tárgyakat, s így az asztali ónedényeket külön nem sorolták fel (ez általános szokás volt máshol is), azok a házzal együtt öröklődtek. Lásd pl. Juding Miklós tanácstag végrendeletében: „...sein haus...mit aller zugehorung...” (1439: II/1. k. 61.) Csak a hagyatéki leltárak adnak hű képet az ingóságokról, ilyen azonban kevés készült.

¹⁶ A papság esetében a végrendeletek is tartalmasabbak, hisz nem öröklődött a vagyon összesítve (amint másoknál a családra). A gazdagokra csak a ritka leltárakból következtethetünk. Lásd ezt a kérdést részletesen: Szende K.: i. m. Ugyanitt a teljes háztartási felszerelés áttekintése.

¹⁷ A két db „lábacskákon” álló kanna és egy nagy kanna esetében ugyan anyagukról nem írtak, de csupa óntárgy között sorolták fel: „zwo schennkhkhandel mit fuesslein. Idem ain grosse ebenne khandel.” a ládában.

¹⁸ Életéről: Házi J.: Sopron középkori egyháztörténete. (Sopron 1939.) 158—167. Végrendelete: II/2. k. 67—73. Lakása Széplaki utca elején volt: Mollay K., SSz. 1989, 146.

1,65—1,34 liter közt változó a budai, bécsi illetve pozsonyi helyi szokás szerint¹⁹). Egyszer „zw 5 halben”: 2 1/2 pint!

A valódi hitelesített mértékű kannákból — amelyekkel tehát például a háznál történő borkimérés²⁰ is megengedett, csak egy papi leltár említ: „...halb vnd seittel-masskchandel” (II/1. k. 266.), hiszen a mindennapos gyakorlatban ekkor még inkább az olcsóbb fából készült hiteles edényeket, palackokat használták. (Ugyancsak Mautter Miklós említett 1500. évi hagyatékában szerepel még további 5 szokványos méretű kanna is a 22 db ön között.)

Az európai gyűjteményekben fennmaradt kevészámú későközépkori ónkannák legszebb darabjai (gyakran vésett díszítéssel is) a „Schenkkanne” néven ismert típus; ez általában nagyobb méretű (31—54 cm magas), lábakon álló, ebből töltötték meg a poharakat (a legnagyobbaknál az alsó részükbe szerelt bronzcsapocskával). Elsősorban a céhek és a városi tanács használt ilyeneket az összejöveteleken a céhtagok és tanácstagok megvendégelésekor. A soproni használatára utal a már említett Zirkendorffer Borbála ingóságainak leltárában felsorolt nagyszámú ónmű között egy ládájában: „Idem zwo schenkhkhandel mit fuesslein” — két asztali kanna, lábacskaikon álló. Nyilván tanácstag férje használta még a 90-es években gazdag vendégeivel²¹, de joggal következtethetünk arra, hogy ilyenek a városháza és a kézműves társulatok vallásos céheinek felszerelésében is voltak már e században.

A boroskannákat és gyakorta a tálakat is rendszerint a szobában tartották, a későközépkori táblaképek faliszekrények-polcok ábrázolásain tűnnek fel, más tárgyak kíséretében. Reprezentatív, a polgári életmódot bizonyító, de ugyanakkor célszerű tárolásukat külön számukra készített falipolc szolgálta, ezen felállítva sorakoztak a tálak, míg a kannák alattuk szájukkal lefelé függtek (így fedelük is kinyílt és jól szellőztek), nagyság szerint rendezve. (1476-ban Gabriel Mäleskircher festményén: Simon vacsorája; 1464-ben Friedrich Herlin képén: ugyanezen jelenettel. Mindkettő a tehető német polgár szobáját mutatja. Előbbin 6 kanna — kettőt már levettek, utóbbin 7 db lóg.) Ilyesfélét Sopronban is ismerhettek a polgárok, mert 1521-ben Göckerl Péter pék végrendeletében kannáiról rendelkezve feltünteti: „szomszédomnak... hagyom a nagyobbik kannát, amelyik a kannatartón lóg...” majd a mellettük lévő második, harmadik és negyedik kannát sorolja fel.²²

A legnagyobb űrméretű ónkannákat a bor behűtésére is használták, az asztal mellett a földön álló (más anyagból készült) medencében. (Lásd pl. Kutnahora templomának oltárképét, 1515-ből.) Ilyen lehetett Murr Mihály tanácsosnál a két és fél pintes nagy ónkanna is a század végén (özvegye hagyatéka 1534: II/2. k. 85.); talán az ónokkal együtt említett rézmedence (*messig peck*) erre szolgált.

¹⁹ Bogdán I.: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. (Budapest 1991.). Itt részletesen az átszámítási nehézségekről; pontos magyarországi adat a XVI. sz. előtről nem ismert, a bécsi 1395—1556 között ennyi. U. o. 246.

²⁰ A kapualjakban az ülőfülkéknél történő házi borkimérés általános szokásáról: Holl I. 1989, i. m. A hitelesítésről: Holl I.: Középkori városi élet — a hiteles borkimérő edények. ArchÉrt 119 (1992) 43—55.

²¹ Jellemző ugyanis, hogy ezek — és ugyanígy 10 nagy óntál, 10 óntányér stb. egy ládában voltak tárolva, szemben a „mindennapi használatra” tartott és külön szereplő 5 nagy és kiskannával, valamint 5 közepes és 3 kistállal; utóbbiak a hálókamrában és a szobában voltak. — Talán a városi kamarás számadáskönyvében szereplő „Schengkh-kandel”, amit kikalapáltatnak, is ön volt? (II/5. 222. 1514.)

²² „Item...schaff ich die grösser kandl, dye in der kandlrenn hengkt am ort. Item...die ander darnebm. Item...die dritt darnebm...” (II/1. k. 400.) Anyagukat ugyan nem adja meg, de az ilyen sorozatok mindig ónok. Valószínűleg több volt mint négy, de a többi már a hagyaték nagyobb, nem részletezett felszereléséhez tartozott, hisz háza, szőlője, szántói voltak.

Tál — csésze

A megnevezések (*schüssel*, *scutella*) alapján megint csak homályban marad, a többféle formájú tálak (széles, vagy keskeny peremmel) illetve ugyancsak használatos mély csészek közül itt melyikre vonatkoznak. Most is csak méret szerinti megkülönböztetést használtak (*grass*, *mitter*, *klain czinan schusel*), ahogy régi magyar elnevezésük is: öreg, közép ón tál, tálacska a XVI. sz.-i inventáriumokban ugyanígy szerepel.²³ Pedig használatuk az étkezésnél nagyon különbözött: a kissé mélyített forma a mai cseréptányér megfelelője, az asztali terítőken tehetősebbeknél személyenként 1—1 (de a hús felvágásához sérülékenysége miatt inkább nem ezt, hanem lapos fatányért kedveltek még az újkorban is). A nagyobbakban az ételt szolgálták fel — néhány középkori ábrázolás szerint fatállal beborítva hozták be, hogy az étel ne hűljön ki). A legnagyobb méretű az asztal közepén volt, ez általában laposabb kiképzésű.

A soproni polgároknál a XV. sz. második felében 1—2 nagyobb tál, 2—7 db közép méretű és 3—4 kistál lehetett az átlagos felszerelés; a szerényebb háztartásokban kevesebb, (ezek gyakran nem is adják meg a méretet) összesen 3—7 tájuk volt.

Valószínűnek tartjuk, hogy a kis tál (*klain czinan schusel*), ami a többihez képest kisebb darabszámmal szerepel, nem is ezt a formát jelenti, hanem a kis csészét. Későközépkori ismert példányai öblös formájúak, néha kis talpkarimával, esetleg egy vagy két füllel. Lehet, hogy a később tárgyalandó tormácsésze ugyanezeket jelölte.

A gazdagok háztartásában a sok vendéggel is számolva, természetesen nagyobb darabszámot találunk, hisz Zirkendorffer Borbála említett leltárában összesen 20 tál volt (10 nagy, 5 közép és 5 kicsi), de maga már házi használatra ebből csak 5 közép öntálat és 3 kicsit tartott külön a többtől, férje halála után. Alföldy Bálint királyi harmincados soproni házában mintegy 50 db ónedényt írtak össze 1492-ben, ezek közt 20 tálat (10+5+5 db, valamint darabszám nélkül további palackokat (ezekre még visszatérünk; II/1. k. 233—235.)

Tormácsésze

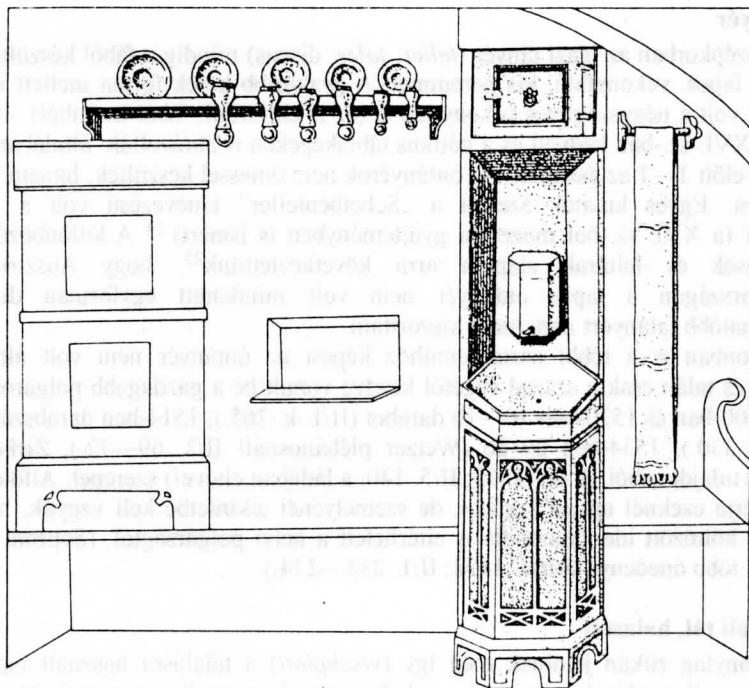
Pontos neve (*khrenschussel*) ritkán fordul elő (1500: II/1. k. 266; 1520 körül: II/6. k. 314.) egy javadalmas pap és egy plébános szakácsnője hagyatékában, de ezt magunk részéről nem tartjuk jellemző adatnak; a megnevezés pontosságára ritkán törekedtek. (Négy illetve két darab.)

Tálgyűrű

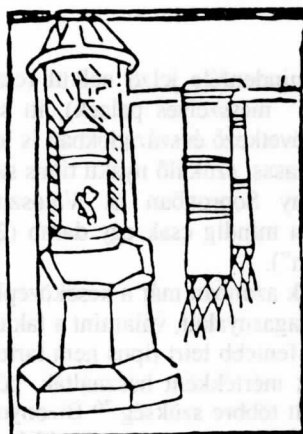
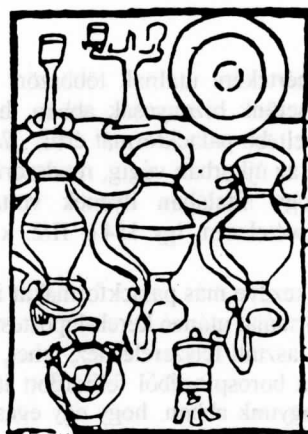
Nagyon ritka volt (*zinen schuslring*, *schlisslring*; l. ném. Tafelkranz), a kutatás szerint a forró, vagy piszkos fenekű — kormos — edények alátétjeként használták az asztalnál, a terítő kímélésére. Üreges gyűrűalakja volt, a múzeumi emléanyagban már nem ismert. Nyilván csak tehetősebbek tartották a XVI. sz. első harmadában; lehet, hogy divatja is késői. (1521: II/1. k. 400; 1527: II/2. k. 19; 1537: Mollay K. SSz. 1989, 130—138.) Csak 1 darabot tartanak.

²³ Az új német kutatás is megjegyzi, hogy az elnevezésekben a *határ* Teller, Platte, Schüssel között elmosódott, nemcsak régen, de az újkorban is; ezt bizonyítja a XVI. sz.-i leltárakban előforduló „Schüsselteller” elnevezés is. Nadolski D.: *Zunftzinn*. Leipzig 1986. 295. — Az utolsó megjelölést valószínűleg a kisebb lapos tálakra használták.

1. München 1476.

2 - 3. Nürnberg 1475.

2. kép. Ónedények polca a szobában, kézmosó szekrény ön víztartóval

Tányér

A középkorban az igazi tányér (*teller, tãler*; *discus*) mindig a fãból készült elõképét követte; lapos, vékonyfalú, kis peremmel. A gyakoribb kerek forma mellett ritkábban használt volt a négyszögletes vékony lap is (ez is elõfordult fãból és ónból). Mindkettõ a XV—XVI. sz.-ban kedvelt és a gótikus táblaképeken is ábrázolták: általában minden személy elõtt 1—1 az asztalon. Az óntányérok nem öntéssel készültek, hanem lemezbõl kalapálva. Egyes kutatók szerint a „Scheibenteller” elnevezésû volt a szögletes óntányér (a XVI. sz.-ból múzeumi gyûjteményben is ismert).²⁴ A különbözõ európai ábrázolások és leltárak alapján arra következtettünk²⁵, hogy Ausztriában és Magyarországon a lapos óntányér nem volt mindenütt egyformán divatos, a használhatóbb fatányért nem tudta kiszorítani.

Sopronban is a többi asztalnemûhöz képest az óntányér nem volt általánosan kedvelt, és talán csak a század végétõl kezdve vonult be a gazdagabb polgárok tárgyai közé. 1500-ban és 1520-ban 10—10 darabot (II/1. k. 265.), 1514-ben darabszám nélkül (II/1. k. 330.), 1534-ben 20 db (Wetzer plébánosnál! II/2. 69—72.), Zirkendorffer tanácsos tulajdonából 10 db (1503: II/5. 140, a ládában eltéve!) szerepel. Alföldy Bálint 20 tányérja ezeknél ugyan korábbi, de személyénél tekintetbe kell vegyük, hogy más városból költözött ide, életmódja is eltérhetett a helyi polgárságtól. (Soproni házában ötvennél több ónedényt tartott. 1492: II/1. 233—234.)

Asztali tál, halastál

Viszonylag ritkán jelölnek meg így (*vischplatt*) a tálalásra használt lapos tálat, melyen az ábrázolások szerint is a halat egészben tették az asztal közepére. A háztulajdonos Schmidt János végrendeletében „*ein czinplat*” szerepeltetése a külön felsorolt tárgyak közt fiának hagyva arra utalhat, hogy ez is említésre méltó tárgy (1519: II/1. k. 353.); Zirkendorffer említett óntárgyai között „*I vischplat*” — bár anyagát nem adják, biztosan ilyen volt. (Készülhetett azonban néha rézbõl is ilyen: „*messens tischplatt*”).

Palack

Mivel mindenféle jelzõ nélkül (csak úrmértékére utalnak többször: „halb” azaz iccés, „seitl” messzelyes palack), itt sem lehetünk bizonyosak abban, hogy minden esetben a következõ évszázadokban is legkedveltebb palackformát értik „*flasche*” alatt. Ez a kissé hasas, szûkülõ nyakú típus szerepel az újkorban végig, rendszerint már mint mérték-edény Sopronban is. Valószínû, hogy általában ilyenek voltak, egy-egy háztartásban mindig csak egy darab (2—3 kivételesen, így 1541: II/2. k. 165, „*drey seitlflaschen*”).

Ismerünk azonban már a késõközépkortól kezdve más palackformákat is, pl. erõsen hasasodó magasnyakút, valamint a fakulacs formáját utánzó kerek-lapostestût.

Mivel a fentebb leírt típus nem tartozik az asztali felszereléshez, lehet, hogy ezeket inkább csak mértékként használták, például a borospincébõl felhordott ital esetében; így nem volt többre szükség.²⁶ Bizonyosak vagyunk abban, hogy egy egészen másféle formát is ismertek Sopronban (lásd hátrébb indokolva).

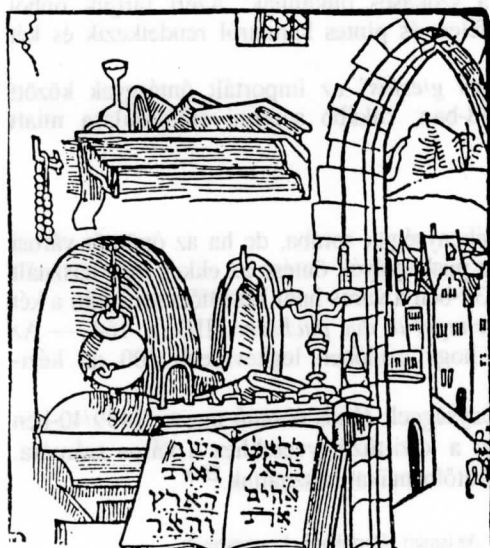
²⁴ Nadolski D. *Altes Gebrauchs-Zinn*. Leipzig 1983. 45.

²⁵ Holl I. 1987, 329—330.

²⁶ Így magyarázza Szende K. i. m. 85. — Magam is elfogadom, de hozzátéve, hogy ritkaságát inkább a fapalackok használata indokolja. (Idézett példája azonban téves.)

1-2. Basel 1494.

3. Basel 1492.

4. Nürnberg 1511.

3. kép. Kézművészeti szekrény, falifülke és víztartóval

Sótartó-sósszelence

Használata egészen kivételesnek tűnik, amit avval magyarázhatunk, hogy ez fából készítve sokkal célszerűbb volt. Azonban bár ilyen megnevezéssel fordul elő Zirkendorffer Borbálánál, arra is gondolhatunk, fűszertartó lehetett, melyben többféle fűszert (és só is) tartottak. Leírása: „ain gross saltzuass, darin etlich klaine saltzuessel” (II/1. k. 140.) a ládában más ónok közt eltéve, jelzi, hogy becsesebb — de ugyanilyen anyagú — tárgy, amelyben több kis tartó sorakozott. Bár csak az újkorból ismerjük példáját²⁷ (Kerek doboz forma, benne 8 kis tartó egymás mellett), itt is ilyesfélére gondolhatunk. A középkori étkezési szokások — többféle fűszer kedvelése — jól magyarázza ezt egy patricius háztartásában.

Mosdófelszerelés — kézmosó falikút

A középkori tárgy-megnevezések magyarázatának nehézségét példázza ez esetben is, hogy a „Gießfaß” (*I zinner giesvass*”, 1527: II/2. k. 19.) esetében az újabb kutatás is eltérő eredményre jut. Magunk részéről az óntárgyak egyik legjobb ismerőjének véleményét fogadjuk el: e szerint e névvel a különböző formájú (szögletes, illetve lapított hordó, gömb) nagy víztartókat jelölték, amelyek rendszerint egy falifülkében felakasztva, aljukon kis csappal ellátva kézmosásra szolgáltak.²⁸ (2—3. kép.)

Ugyanígy egyetlen alkalommal találkozunk a „*hantvass*” megjelöléssel (1481: II/1. k. 198.), de anyagát nem említik, így másból (réz, bronz) is lehetett. Ezért alakjára még nehezebb következtetni, hisz sokféle kézmosásra használt edényféleség neve volt. — Külföldön mindkettő mesterremekként volt kötelező.

Az István borbély végrendeletében szereplő két borbélykanna (*palbyer-kandl*, II/2. k. 49.) a mesterségéhez szükséges felszerelés — vizeskanna a mosdáshoz (?) — lehetett, amely más típusú volt, mint a szokásos ónkannák. Azért tartjuk önből készítettnek, mert utána a mindennapos feles- és pintes kannáról rendelkezik és két tálról 1530-ban.

Utalnunk kell itt arra, hogy a „*Czinen giesfas*” az importált óntárgyak között megtalálható a pozsonyi vámnál 1457/58-ban; ritkább soproni előfordulása miatt külföldi eredetű is lehet.

Ólom-puskagolyó

Nem tartozott ugyan mindennapos tevékenységük sorába, de ha az önöntőt városi tűzmesterként is alkalmazták, az ő dolga a puskagolyók öntése az ekkor már használt kézi-puskák (szakállas puska) számára. 1439-ben a város hadi készülődései során a két tűzmesterrel önteti az ólomgolyókat. (*bleychugel in dye puchsen...* II/3. k. 164. — Az egyikük Erhard mester.) Tudnunk kell, hogy ezidőben legkevesebb 100 db kézi-tűzfegyver volt már a város tulajdonában.

Pozsonyban is találkozunk ilyen tevékenységgel: János önöntő mester 1439/40-ben két mázsa (!) ólomból öntött kis golyókat a kézi-tűzfegyverekhez a város számára. (*...pley kvgelln zu hantpuxen...*) Ehhez kő-öntőformákat használtak.^{28/a}

²⁷ Nadolski D. 1983. Abb. 92. (Gewürzdose, 1760.) — Az ismert sótartók mind egyrészeseek.

²⁸ Nadolski D. 1983. 258. A 15. sz.-ből egy példánya ismert csak. — Ezzel szemben mosdókannának tartja — különféle anyagokból készített sokféle formájuk: kanna, aquamanile stb. — a Gießgefäß vagy Gießfaß-névvel jelölt tárgyakat: Hasse M.: Neues Hausgerät, neue Häuser, neue Kleider..., in: Zeitschrift f. Archäologie des Mittelalters. 7 (1974) 67—69. — Meghatározásának ellentmond egy adata: 1407, „...I helm uff ein gießfaß”. Ez a hengeres, toronyformájú, felül sisakszerű lezárást mutató fali víztartó; ábrázolásait 15. sz.-i képekről ismerjük! (Itt 2. tábla 3. kép.)

^{28/a} Holl, Feuerwaffen, i. m. 304, 239—240. — A pozsonyi adatok Ortway T.: Pozsony város története. (Pozsony 1900—1903.) II/3. k. 282, 284; II/4. k. 209.

Gyertyatartó

Csak kivételesen szerepel (1507: II/1. k. 303. „ain zynneiner stantner”), nem lehetett ebből az anyagból itt elterjedt a háztartásokban. A templomi felszerelésekről viszont még kevesebbet tudunk, de a bánfalvi Szt. Farkas kápolna tárgyainak összeírásában olvasható két sárgarézből öntött gyertyatartó mellett 1502-ben és később is: „II cziein leichter” (II/5. k. 117; 312.). A középkori önöntők kedvelt terméke, mert anyagának minősége nem volt előírva.

Pincetok — pincepalack, utazásra való készlet

Evvel a tárggyal a középkori művelődés- és társadalomtörténet — de ugyanígy a régi ontárgyak kutatásának — egyik érdekes kérdését világíthatjuk meg. A megfelelő német elnevezés: „Flaschenkeller” (röviden: „Keller”), „Flaschen-futter”, régi magyar néven pincetok; a másik a pince palack (1556: *Pinche palazk*) azaz „Kellerflasche”. Látható, hogy egymásra utaló elnevezések, melyeket régen jól ismertek. Az erdélyi inventáriumokat közreadó B. Nagy Margit szómagyarázatában: pincetok — borosüvegek szállítására készült rekeszes ládaféleség; amivel azonban csak egyik használati módjára utal. Ugyanis ez csak az újkorban terjedt el, de már a középkortól kezdve ismert volt az eredeti rendeltetés: boros ónpalackok szállítására készült kis láda. A megfelelő régi emlékeny hiánya miatt az ónkutatás sem birkózott meg igazán a feladattal, ugyanis a középkorból nem maradt a gyűjteményekben ilyen rendeltetésű ónpalack.²⁹ A nemzetközi kutatás is téves értelmezésekkel próbálta magyarázni, sőt a „Kellerflasche” elnevezést nagyméretű, esetleg csappal ellátott, bor, sör, olaj tartására, hordására készített ónedénynek vélte; a „Keller” pedig a pincében tartott hordó alá állított nagyméretű, fedeles ónedénnyé vált (pedig ez nem az edény - hanem a tartója rövid neve.).³⁰

Egy pozsonyi adat szól arról, hogy a város 1485-ben a királyt ausztriai hadjárata során kísérő Beatrix királyné számára az önöntőnek adott megbízást hat ónpalack („flassen”) és a hozzátartozó ládika („futteral”) leszállítására. Ebben küldtek ugyanis ajándékba 6 pint bort.³¹ Számos XVII. századi erdélyi leltárban szerepelnek a pincetokok, főleg ón palackokkal; mindig hat darab volt bennük! A palackok egy vagy másfél ejtelesek (1,37—2 l); a pincetok gyakran vasalt, kétoldalt vasfogantyúval és kulcsos zárral ellátott.³² Bécsi önöntők 1541-ben és 1565-ben készítenek „keller”-t ónpalackokkal, illetve ehhez való új palackokat³³, de ismert egy krakkói adat is. Az egyetlen régi ónpalack, amely ilyen pincetokba való, a Zala megyei Hahót (Buzád-Sárkánysziget) 1992. évi ásatása során egy kút fenekéről került elő. Szögletes alakú, lapos elülső és hátsó résszel; lapos oldalai csak 6,4 cm szélesek, 25 cm magas és felül

²⁹ A magyar ónkutatás során az inventáriumok elnevezéséből a Keller=pincetok azonosságát felismerte, de csak a 6—8 szögletű ónpalackokkal hozta kapcsolatba Weiner P.: Önművesség. Budapest 1971. — Ezek viszont nagyon sokféle (bor, méhsör, konyhai szemes élelmiszerek stb.) használatúak. Nadolski, 1983. 172. A négyyszögletes-lapos formát Weiner tévesen vizespalacknak tartotta.

³⁰ Nadolski 1983. 97—98, 197. Az utóbbi tévedést a magyar kutatás is átvette. — Továbbiakban azt is írja, hogy a leves (!) melegen tartását célozta a „Flaschenkeller”.

³¹ Részletesen a további adatokkal Holl I.: Spätmittelalterliche Zinngegenstände von Buzád. In: Anteus 22 (1995. sajtó alatt.) és Holl I.: Zinn...Teil II. (sajtó alatt)

³² Drassó 1647: Egy pincetok benne, hat ónpalackal. — Uzdiszentpéter, Teleki Mihály udvarháza, 1679. — Nagysajtó, Apafi kastély, 1681. — stb. B. Nagy M.: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. (Bukarest 1973.) — Egy kivételével sohasem a pincében!

³³ Mais, i. m. 25, 32. Az első a kórház, a második a város számára.

kis cső alakú, belül csavarmenetes szája van. Űrtartalma 1,8 l = egy pint.³⁴ Ez a furcsa alak (4. kép) célszerű megoldás a *ládában egymás mellé sorakoztatott* borospalackok számára. — Miután ilyen régi ónpalack eddig nem volt ismert (s a néhány XVII—XVIII. századi, kissé eltérő formájából csak egyesével maradtak), nem gondoltak arra, hogy ezek eredetileg a pincetok készletei.

4. kép. Ónpalack Hahótról, 1500 körül (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg)

Most már megérthetjük, mi is volt Alföldy Bálintnál a „...II futtral mit flaschen” (1492); Zirkendorffernél „ain kheller mit flaschen” (1503) és Weczer Farkas plébánosnál „Item I kheller mit VI flaschen” (1534). Utóbbinál jellemző, hogy nem a többi nagyszámú ónedény között sorolják a leltárban, hanem külön a fegyverek, ruhák sorában, útitáskákkal együtt.

A pincetok hat boros-ónpalackkal a tehetős polgárok és nemesek útifelszerelésének tartozéka volt. Valószínűleg ugyanilyen célokat szolgált sok esetben a táltok és tányértok is (1550: *Eg tok tal on, Eg tok talner on*)³⁵, ha az útra egész készletet vittek.

³⁴ Holl I.: Anteus, i. m. — Lelőkörülményei alapján a palack 1500 körül készülhetett és a 30-as években esett a kútba.

³⁵ Szamota J.—Zolnai Gy.: Magyar oklevél szótár. (Budapest 1902—1906.) 953. — 1544: Az palack tokbeli on palackot. 1546: Az taal tok kolczastol. U. o. 953, 996. stb. — A kulcsra zárható tok itt és az erdélyi leltárakban mutatja, hogy értékes tárgyakról van szó, nem pl. fatálról, fapalackról. — Más kérdés, hogy egyéb tárgyakat tartó fatokokat is útikészletnek tarthatunk, vagy csupán alkalmasabb tárolásra (egy olyan korban, amikor még kevés fiókos butort használtak). Lásd: Egy zöld tok erezett fakanalakkal — „I grien fueteral mit flederem löffelen” (Wetzernél), „ayn fueteral mit fladren löffeln” (1523: II/1. k. 413. javadalmas papnál), a drágább, puszpáng vagy gyökér-fa kanalakhoz.

Alföldy Bálintnál is tányérjainak egy része így szerepel („Item in cwain futtralen XX cinene tãler”, II/1. k. 233.), tehát ezek tizesével képeztek készletet.

Az ónedényeket tartó útládák, tokok középkori használata szorosan összefügg a gazdag tulajdonos életmódjával. Alföldy mint királyi harmincados, de egyébként is mint Mátyás és II. Ulászló küldötte nagy utakat tett meg; Zirkendorffer János 1477-ben Bécsben és Linzben járt; az ispotálytemplom plébánosa is sokat utazott, 1526 után pedig Mária királynő udvari káplánja volt.³⁶ — Lehet, hogy egy korai soproni adat is pincetok palackjainak borral töltését örökölte meg: 1400-ban a városi számadásokban szerepel a bor ára, amit egy bécsi utazáshoz „a palackokba” töltettek.³⁷

A mesterség

Sajnos a soproni ónművesek munkakörülményeiről, a mesterség előírásairól, a készítmények áráról³⁸ nem maradt elegendő írásos adat. Azt sem tudjuk, hogy az óntárgyakat ellátták-e mesterjeggyel — ahogy ezidőben másutt már gyakori volt, sőt mértékként is hitelesített kannák, palackok esetében kötelező. Talán a mesterjegy használásának bizonyítéka, hogy Vencel ónöntő 1462-ben egy végrendeletet tanúként pecsétjével („petschad... gedrukt” II/1. k. 94.) hitelesít³⁹. Ennek ábráját használhatta készítményein beütve. — Egyébként ilyen irányba mutathat az is, hogy ez a mesterség még nagyobb mértékben nemzetközi jellegű, mint más kézműves ágak: mivel a nagy központokon kívül más városokban kevesen dolgoztak, ezek számára nehezen lett volna biztosítható, hogy ott helyben tanulják ki mesterségüket. De még a központokba is számos mester más városból érkezett. Így a XV. századi bécsi ónöntők között sokat találunk különböző német városokból, ahol a mesterség ekkor virágzott.⁴⁰ Valószínűnek tartjuk, hogy például Erhart ónöntő és tűzmester is más városban szerezte meg a szükséges tudását.

A leltárakban szereplő óntárgyak sokfélesége mindenesetre bizonyítja, hogy az átlagos középeurópai divattal ismerős mesterek dolgoztak itt, s egy-egy edényfajtánál nem csak különböző nagyságúakkal, de nyilván különféle formájúakkal is számolhatunk (így például a kannáknál a hasas-talpas, az egyenes oldalú, a lábakon álló). Az 1460/63 között készült városi árszabás külön rendelkezik az ónöntőkről: e szerint, ha egy mázsa ón 6 fontdénár értékű, úgy fondénárokként 34 dénárt számíthatnak a vert óntárgyaknál, míg az öntötteknél nem többet 20 dénárnál.⁴¹ Ez

³⁶ Alföldy: 1487-ben Mátyás király lichtenwörtni táborából küldi Sopronba; 1490-ben II. Ulászló Székesfehérvárról Sopronba, 1492-ben Sopronból Pozsonyba szállít hadianyagot. I/6. k. 46—47, 100, 104. — Zirkendorffer: I/5. k. 323—324. — Wetzer plébánosról *Házi J.*: Sopron középkori egyháztörténete. (Sopron, 1939.) 158—167.

³⁷ „...vnd LX den.vmb wein ge Wienn in die flaschen...” II/2. k. 293. A 60 dénár körülbelül 6 pint jobb bor ára a 30-as években, talán itt is hat palackot töltöttek meg.

³⁸ 1441-ben két óntál (vagy csésze: „zinenschussel”) ára 5 solidus? Ágoston, a királyné kancellárja kapja ajándékba 2 font borssal megtöltve a várostól. II/3. k. 254—255.

³⁹ Vencel ekkor a végrendelező apjának házában lehetett bérlő, így kéznél volt. Sajnos pecsétjének képét még nem közölték.

⁴⁰ Így Bécsben Plauen, Würzburg, Nürnberg, Krems 1—1 mestere a nevek alapján. *Mais*, i. m. Lehet, hogy közülük „Erhart von Plauen, Zinn- und Glockengießer” (1415—1424) azonos a Sopronban 1432-től szereplő Erhart ónöntő és tűzmesterrel? Foglalkozásának bécsi megnevezése ezt valószínűsíti. Ez irányba mutat, hogy 1504-ben a szombathelyi ónöntőt szerződheti a város tűzmesternek: „Hanns Zingiesser von Stainamanger zu gmeiner stat diener, als pugsenmeister aufgenommen...” (II/5. k. 166.) — Az ónöntők között 1540-ben Antoni milánói mester szerez polgárjogot, 1544-ben már házat vett a Fövényveremnél. *Mollay*, Telekkönyv. Nr. 752.

⁴¹ II/6. k. 209. — Az 1525. évi árszabás már nem jelöl meg értéket, csak a régi szokásra utal.

mutatja, hogy itt is ismert volt a régi nevén vert-tálnak nevezett: a kalapácsütésekkel megdolgozott felületű közepes- és nagyméretű tál. Ez az eljárás az anyag tömörítésével azt a célt szolgálta, hogy az igénybevételnek jobban ellenálljon, ráadásul az egyenletes ütések a felületen szép mintát is alkottak. (Ilyen volt két budai mesterjegyű tál is, a 16. sz. elején készült.⁴²) Az árszabásból itt is kiderül, hogy az óntárgyaknál a szorosan vett munkabér az anyag árának csak töredékét képezte.

A soproni leltárakban nem találkozunk néhány tárgyfajttával, amelyek egyébként ekkor másutt mindennaposak voltak: ón kanalakkal és poharakkal. E szerint itt a gazdagabbaknál inkább az ezüst pohár és a meszelyes kis ónkancsó a többiekénél a régészeti leletanyagban gyakori cseréppohár volt kedvelt; a fakanál pedig általános volt.⁴³

Az óntárgyak díszítésére csak egy adat utal: Sefenberger György javadalmas pap hagyatékában valamennyi tányér, többféle tál és a két tormáscsésze a peremén és a közepén lóherelevél mintával volt díszítve (tehát készletet képeztek).⁴⁴ Az ilyen rajzot poncolóvassal ütötték be a kész tárgyakba; az ötvösségnél kedvelt ilyen díszítésmódra óntárgyaknál eddig nem találtunk példát.

A soproni ónöntők kis létszámuk miatt nem szerveződhetek sem céhbe, sem saját külön vallási társulatba — nyilván más mesterségekkel (ötvös, kovács, rézműves) társultak. Csak 1615-ben jelentkezett a céhalapítás igénye.⁴⁵

A képek forrása: 1. kép: a szerző rekonstrukciója. 2. kép 1: G. Mäleßkircher: Jézus vendégségben Simonnál (Táblakép vázlata) 1476. 2—3: A háztartás felszerelése. Nürnberg 1475. 3. kép 1—2: S. Brant, *Narrenschiff* fametszetei. Basel 1494. — 3: A. Dürer, Szt. Jeromos (részlet) Basel 1492. 4: A. Dürer, Mária születése (részlet) Nürnberg 1511. — 4. kép: Ónpalack, fotó Kádas T.

* * *

⁴² Képe Holl 1987, 321. Abb. 9, 11. Átmérőjük 20,8 és 17,3 cm; az ostrom során megsemmisültek. — Az ebben a feldolgozásban szereplő, soproni vagy kolozsvári készítésűnek vélt tálról időközben kiderítettem, hogy salzburgi: Holl, Teil II.

⁴³ Lásd ezekről Szende K. i. m. 88. A gazdagoknál a fakanálon ezüst veret volt.

⁴⁴ Mollay K., SSz. 43 (1989) 130—138. 1514—1537 között ismert. Valamennyi óntárgya a fűtött szobában — Stube — volt.

⁴⁵ Csatai, i. m. — Nincs adatunk arról, hogy — szemben más mesterségekkel: kovács, tímár, mészáros, molnár, ács — legényt is tartottak volna, aki így helyben kitanulja a szakmát.

Die Zinngießer in Sopron (Ödenburg) im 15. Jahrhundert (Zusammenfassung)

Die Forschung verfügt über die Zinngießer im mittelalterlichen Ungarn nur vereinzelte und zufällig erhaltene schriftliche Daten. Die bestehengebliebenen Gegenstände sind auch in geringer Zahl erhalten geblieben, obwohl dieses Material mit Ausgrabungsfunden ergänzt werden kann. Sopron ist der Ausnahmefall, wo man mit Hilfe der Daten des Archivmaterials ein ziemlich weitverbreitetes Bild über die Meister durch die Steueraufnahmen bekommen kann. Über die von den Bürgern benutzten Zinngegenstände berichten — hauptsächlich aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts — Testamente und Nachlaßverzeichnisse (obwohl die wegen des Charakters der Quellen nur den kleineren Teil der Inhaber betreffen.)

Der Zinngießer Simon wird zwischen 1424 und 1426 in den Steueraufnahmen erwähnt: er ist Hausbesitzer im zweiten Bezirk der Vorstadt. Über Meister Erhart sind einige Daten aus der Zeit zwischen 1432 und 1441 erhalten geblieben: zwischen 1439 und 1441 ist er der Büchsenmeister der Stadt, er war aber schon 1432 als solcher tätig („die grossen puchsen hat beschossen ...“). Er wohnt in der Szent György Gasse in der Innenstadt zur Miete, wegen seines Dienstes für die Stadt ist er steuerfrei, so kennen wir seine finanzielle Lage nicht. (Es ist möglich, daß er aus einer anderen Stadt angestellt wurde.)

Wencl kommt zwischen 1452 und 1468 vor, er wohnt ab 1457 in der Innenstadt zusammen mit anderen Handwerkern zur Miete. Laut seines Lohnes und seines Weingartenbesitzes gehörte er zur Mittelschicht der Handwerker, aber ab 1461 verarmte er. Ulrich ist zwischen 1484 und 1498 nachzuweisen: er kaufte in der Uj Gasse ein Haus, das er nur bis 1489 bewohnte, dann wurde er im IV. Bezirk der inneren Vorstadt Mieter: auch er ist verarmt. In der selben Zeit war Michael tätig, sein Name kommt zwischen 1488 und 1496 vor. In den ersten drei Jahren wohnte er in der Innenstadt, in der Nähe des Salzmarktes, wahrscheinlich in seinem eigenen Haus: 1495 wohnte er schon mit seinem Schwager zusammen, irgendwo in der Mitte der Uj Gasse. Auch er war Weingartenbesitzer. — Wegen der fehlenden Jahrgänge ist anzunehmen, daß im 15. Jahrhundert weitere 2—3 Meister tätig waren.

Im Vergleich zu den Handwerkern anderer Städte fällt auf, daß die Zahl der Zinngießer in der zweiten Hälfte der Jahrhunderts nicht sinkt: mehrere von ihnen konnten auch ein Haus kaufen (die Goldschmiede demgegenüber nicht): im Bezug auf Wohnungswechsel und Verarmung ist ihr Schicksal mit dem anderer Handwerker gleich.³

Es ist anzunehmen, daß die meisten in Nachlaßprotokollen vorkommenden Zinngegenstände hier hergestellt, seltener woanders gekauft wurden. Die Benutzer waren die wohlhabende und reichere Schicht des Bürgertums und die Geistlichkeit. Unter den Zinngeschirren kommen am häufigsten die Kannen (pint-, halb-, seittelkandel) vor, seltener sind die größeren (dreyhalbkandel, zw 5 halben). Auch die Kanne mit authentischem Maß (masskchandel) erscheint selten. Wir können die größere, auf Beine stehende Schenkkanne nur im Nachlaß der Reichen wiederfinden. Im allgemeinen besaß man 3—6 Kannen, mit verschiedenen Hohlmaßen. Die andere, mit größerer Stückanzahl vorkommene Gruppe bilden die Schüssel: leider verrät uns ihr allgemeiner Name: „Schusel“ ihre Form nicht. Sie wurden auch nach ihrer Größe

